

Het Vuurgoudhaantje (*Regulus ignicapillus ignicapillus*) in de Kempen.
(publikatie nr. v.d. VWG "De Kempen")

Inleiding

Als een bijdrage tot een evt. "Avifauna v.d. Kempen" zullen we in de toekomst wat vaker artikelen publiceren in "D'n Blauwe Klauwier" over bepaalde vogelsoorten of groepen van vogels (zoals het "Roofvogelnummer bijv."). Deze artikelen zullen grotendeels gebaseerd zijn op de gegevens die in ons archief aanwezig zijn. Daar dit archief geenszins volledig is (vooral uit de periode 1967 t/m 1974 beschikken wij slechts over weinig informatie), zullen ook dit soort artikelen geen volledig beeld van de situatie geven. Toch hopen wij dat zij een zinvolle bijdrage zullen vormen tot een goed inzicht van de vogelstand in de (Brabantse) Kempen. De keuze van het Vuurgoudhaantje voor deze publikatie is niet geheel toevallig. M.i. is het een typisch voorbeeld van een soort die door slechts weinig waarnemers wordt waargenomen, hetgeen dan te wijten is aan:

1. Onbekendheid met de soort, vooral roep en zang.
2. Geen of weinig belangstelling voor de kleine pietjes (die ook dikwijls lastig te ontdekken zijn in bomen en struikgewas!). Blijkbaar zijn roofvogels, ganzen en steltlopers veel "spektakulairder" voor vele vogelaars.

Men zal begrijpen dat 1. vaak direkt volgt uit 2. en omgekeerd, een soort vicieuze cirkel dus!

(Gezien de gegevens in ons archief is deze veronderstelling gerechtvaardigd.)

Inderdaad heeft het Vuurgoudhaantje (voortaan: VGH) geen opvallende zang en zijn roep kan gemakkelijk verloren gaan in het "geweld" van mezen, Boomkruipers en "gewone" Goudhaantjes (*R. regulus*, voortaan: GH).

Zijn uiterlijk is echter onmiskenbaar en een paar andere zaken kunnen de herkenning (beter: ontdekking) vergemakkelijken. In de hoofdstukjes "Uiterlijk" en "Geluid" kom ik hier nader op terug.

Plaats van het VGH in de systematiek.

Het VGH behoort tot de familie der Sylviidae (Makatsch 1976), waartoe o.a. ook behoren: Zwartkop, Grasmus, Fitis e.d. De naaste verwant in Europa is natuurlijk het GH, dat wij allemaal goed kennen.

In hun gedrag vertonen goudhaantjes veel overeenkomst met bijv. Fitis en jiftjaf, maar mogelijk nog meer met 2 andere, soms in West-Europa voorkomende, Phylloscopus-soorten, nl. het Bladkoninkje (*Ph. inornatus*) en de Pallas' Boszanger (*Ph. proregulus*). De wetenschappelijke naam van de laatste duidt die overeenkomst ook aan.

Deze 2 soorten vertonen ook in uiterlijk een zekere gelijkenis, vooral met het VGH. Daarover later.

M.B. Vroeger werden de goudhaantjes tot de mezen (Paridae) gerekend, misschien voornamelijk op grond van hun gedrag en het feit dat zij 's winters vaak met mezen optrekken.

Tesamen met het GH en de Amerikanse "Ruby Crowned Kinglet" (hoe fraai!) vormt het VGH binnen de familie der Sylviidae het geslacht "Regulus", hetgeen "kleine koning" betekent. Zowel in Noord-Amerika als op het Aziatische eiland Taiwan (Nationalistisch China, het voormalige Formosa) komen goudhaantjes voor die uiterlijk erg veel weghebben van het VGH en dan ook door o.a. Voous (1960) als ondersoorten van deze beschouwd worden. Anderen echter (Austin 1967, Forbush & May 1955) zien die twee als aparte soorten: respectievelijk *R. satrapa* en *R. goodfellowii*.

Op eilanden in de Middellandse Zee (Mallorca bijv.) en in de Atlantische Oceaan komen enkele "echte" ondersoorten van het VGH voor. Zij wijken

- wijken-

voornamelijk af door ietwat verschillende tinten rood op de kruin en/of minder geprononceerde oogstrepen. (Witherby et. al. 1948 en Heinzel et.al. 1972)

Uiterlijk.

Een uitgebreide beschrijving van het verenkleed van het VGH is in diverse publikaties te vinden. In dit kader past alleen een beschrijving van die kenmerken die het VGH onderscheiden van andere vogels.

Met het GH behoort het VGH tot de kleinste vogeltjes van Europa, in lengte weliswaar even klein als het Winterkoninkje (ca. 9 cm.) maar lichter in gewicht: Winterkoning ca. 9 gram, de goudhaantjes ca. 5 gram (Géroudet 1963, 1972)

De belangrijkste kenmerk van het VGH is zijn opvallende koppatroon:

oranje of rode kruin omzoomd met zwart, daaronder een brede witte wenkbrauwstreep afgezet met een smallere zwarte streep door het oog, daaronder weer wat wit, weer afgezet met een smal zwart lijntje. Kijkt zo'n VGH je nu recht in het gezicht dan geeft dat een opvallend maskerachtig effect!

Deze koptekening is geheel afwijkend van die van het GH, die alleen een oranje kruin heeft, met geel en zwart afgezet. Rond het oog is wel een lichte, witachtige vlek aanwezig, maar die is niet met zwart afgezet.

Misschien komt het door het effect van die bijzondere tekening, maar het lijkt mij vaak dat de kop van het VGH wat hoekiger is dan die van het GH, die meer een rond koppetje heeft.

N.B. Kleurenafbeeldingen tonen vaak (Heinzel et.al. 1972 en ook omslag Vogeljaar 25 5. 77) GH's zonder een zwart of althans donker voorhoofd en VGH's met. Dit lijkt mij onjuist, zie daarvoor de foto's in datzelfde nummer van het Vogeljaar!

Toch is het nogal eens moeilijk dit typische koppetje te zien omdat de vogels vaak in dicht struikgewas of naalddhout rondscharrelen. Dan kunnen andere kenmerken goed van pas komen:

- VGH's zijn van boven groener en van onderen witter dan GH's, ze zien er veel "schoner" uit.
- In ietwat redelijk licht ziet men vrij gauw de typische bronskleurige halsvlek, die zich bij zonlicht soms over een veel groter deel van de bovenzijde lijkt uit te breiden.

Verwarring met andere kleine vogels dan het GH is minder waarschijnlijk: het kleine formaat en het typische gedrag bij het voedselzoeken ("bidden" bijv.) in combinatie met het vreemde koppatroon zijn kenmerkend.

Hypothetisch is verwarring mogelijk met de Pallas' Boszanger (die in het Duits overigens "Goldh"anchen- Laubsanger" heet!), een in Nederland zeer zeldzame dwaalgast uit Azië. Deze is even klein, heeft een lichte oogstreep, een gele kruinstreep en pleegt ook "biddend" voedsel te zoeken. De markante zwarte strepen op de kop ontbreken echter en bovendien heeft deze kleine zanger een gele staart, welke het VGH mist.

Het Blackkoninkje (dat hier vaker wordt waargenomen) is iets groter, heeft weliswaar een brede lichte wenkbrauwstreep, maar geen geel of oranje op de kruin en ook geen zwarte strepen.

Geluid.

De zang van het VGH is misschien wel aardig te omschrijven als een soort combinatie van de zang van de Fluiter met die van het GH. Het klinkt ongeveer als: "si-si-si-sisisisisisss". Enigszins de opbouw van de Fluiter (maar in het begin de tonen niet zo duidelijk gescheiden) maar met de klank van het Goudhaantje en ongeveer ook diens geluids-"sterkte". Het is een tamelijk hoog, monotoon geluidje, zonder het "vrolijke" tierelantijntje van het GH.

In tegenstelling tot wat beweerd wordt in de Avifauna van Noord-Brabant (1967) zingen VGH's wel degelijk in het najaar. Bij meerdere gelegenheden heb ik ze horen zingen in september en oktober op plaatsen waar zij beslist niet broeden! (zie ook: Witherby et.al. 1948 en Géroudet 1972).

Bij die gelegenheden dan soms zó aanhoudend dat ik ze juist daardoor ontkte. Zoals reeds gezegd en ook mag blijken uit bovenstaande beschrijving is deze zang, hoewel typisch, niet erg opvallend en zeker in het voorjaar, als het Grote Vogelkoor losbarst gaat het nogal eens verloren.

Dit geldt ook voor de roep, die (in najaar en winter) gemakkelijk over het hoofd gehoord kan worden in gemengde groepen GH's, mezen en Boomkruipers. Het is een tamelijk scherp "tsiet" of "tsit", lager en harder dan de roep van het GH. Ook wordt het vaak enkelvoudig geuit, i.t.t. het GH. Solitaire VGH's (dus niet in gezelschap van andere ~~soorten~~...) zijn met enige ervaring wel op dit geluid te determineren en ontdekking van de voortbrenger is dikwijls niet erg moeilijk, ook al omdat ze zo mogelijk nog minder schuw zijn dan GH's! In een gemengde troep vogels is het m.i. een hachelijke zaak, daar ook diverse mezen zich bedienen van een dergelijk "tsit" of "tsiet". Soms zien we VGH's als enkeling of klein troepje tussen uitsluitend GH's en dan kan het wel lukken ze er op de roep uit te pikken.

Gedrag (voor zover hulpmiddel bij de determinatie):

Het is mij al dikwijls opgevallen (maar zie ook Witherby et.al. 1948) dat VGH's graag in lage struiken of bosjes fourageren. Gewone GH's doen dit relatief veel minder vaak (behalve in de trektijd aan de kust). Het loont echt de moeite om, als er zo'n grote gemengde "mezentroep" passeert eens te letten op de pietjes die onder in bomen of struiken fourageren. Daar zijn wel 'ns VGH's bij (méér kan ik ook niet beloven!). Goudhaantjes in loofbos zijn ook altijd verdacht! In dit kader nogmaals de opmerking in de Avifauna van Noord-Brabant (1967), nl. dat in herfst en winter VGH's niet zo opvallend zouden zijn omdat ze dan niet zingen. Ik heb al aangetoond dat ze dan wél kunnen zingen, maar juist die zang is ook niet bepaald het opvallendste geluid in bos of park! Maar juist in de winter hebben we de meeste kans een VGH te ontdekken omdat dan het blad van bomen en struiken is verdwenen en VGH's juist graag (laag) in loofhout plegen te fourageren! Het gebrek aan waarnemingen uit najaar en winter ligt dan m.i. eerder aan de waarnemer dan aan de vogeltjes zelf.

Verspreiding in Europa & Nederland (behalve de Kempen):

Het broedgebied van het VGH in Europa ligt duidelijk zuidelijker dan dat van het GH. De noordgrens van het areaal wordt gevormd door de Duitse Oostzee-kust, de oostgrens loopt door Polen en de westgrens door Nederland en België (enkele broedparen in Zuid-Engeland). In Frankrijk ontbreekt de soort in het n.w. Na het zuiden komt de nominaatvorm voor in grote delen van Spanje en Italië, geheel Griekenland, West- en Zuid-Turkije, Noord-Afrika en enkele eilanden in de Middellandse Zee. Op de Balearen een andere ondersoort (Makatsch 1976).

In veel streken van Europa vertoont het VGH een veel minder sterke binding met naaldhout (sparren) dan zijn verwant. In Frankrijk bijv. kwam ik hem als broedvogel tegen in zuivere loofbossen (tamme kastanje en beuk) en in parkachtig terrein met veel fruitbomen. In Zuid-Frankrijk (en ook in Italië en Spanje) is hij zelfs min of meer typisch voor bossen met altijdgroene eiken (Voous 1960, ook Makatsch 1976).

In België is het VGH veel algemener dan bij ons, zou daar zelfs talrijker zijn dan het GH.! (resp. 20.000 en 18.00 paren, Lippens & Wille 1972). Zij broeden hier vooral in de Ardennen en wel voornamelijk in valleien met tuinen en parken en in loofhoutbosjes langs rivieren.

Volgens de Avifauna van Nederland (1970) is het VGH een zeer schaarse tot schaarse broedvogel (= ca. 50 paar), voornamelijk in de provincies Limburg, Brabant, Geierland en Overijssel.

Het VGH is nog maar een recente broedvogel in Nederland. In 1928 werden de eerste broedgevallen vastgesteld in de omgeving van Breda. Tot 1954 werden hier regelmatig enkele paren vastgesteld. Sinds 1948 (de Utrecht!) werden ook op andere plaatsen in Noord-Brabant broedparen vastgesteld of zingende mannetjes in de

broedtijd gehoord. Halverwege de jaren '60 werd het broedbestand voor Noord-Brabant op ca. 15 paren geschat (van Erve c.s. 1967)...
Dezelfde auteurs nemen aan dat de toename van het VGH in ons land veroorzaakt is door vogels uit België en Luxemburg en zij verwachtten in de toekomst nog 'n uitbreiding van de soort.

Biotoop

In Nederland wordt het VGH vooral broedende aangetroffen in rijk, gemengd bos, daar waar het naaldbout overgaat in loofhout. Vergelijkbaar biotoop vinden we ook in parken en grote tuinen waar tussen eiken, berken en beuken dikwijls grote coniferen staan (van Erve c.s. 1967).

In dit verband is het misschien opvallend dat in de AvN(1970) de provincie Utrecht niet genoemd wordt, waar dit biotoop toch rijkelijk voorhanden is, terwijl ook Alleijn et.al (1972) slechts weinig paren (8 à 10) opgeven voor Midden-Nederland (voorn. provincie Utrecht).

Overigens hoorde ik in juni 1973 in Leersum (U.) een VGH zingen in een bos dat uitsluitend bestond uit grove den!

Het nest bevindt zich vaak vrij hoog in de uiteinden van sparre- of dennetwijgen, maar ook wel lager in klimop (Nakatsch 1976)

In herfst en winter (binnenland) treffen wij het VGH dikwijls in hetzelfde biotoop aan, maar ook dikwijls in dennenbos met ondergroei van berk, vuilboom, braam e.d., allerlei soorten plantsoenen en soms in broekbosjes.

In de kuststreek, tijdens de trektijden kun je ze, evenals GH's, op de "gekste" plaatsen tegenkomen.

Als doortrekker en wintergast is het VGH iets gewoner in ons land dan als broedvogel: doortrekker in vrij klein aantal (= 500 - 5000) en wintergast in klein aantal (= 100 - 500). (Avif. van Nederland 1970).

Het voorkomen in de Kempen. A) Als broedvogel:

T/m 1965 zijn zekere of mogelijke broedgevallen bekend geworden van 't landgoed "De Utrecht" (in 1965 zelfs 7 à 10!) en van Hapert in 1965 (Van Erve c.s. 1967).
Uit de jaren 1966 t/m 1972 heb ik geen waarnemingen uit de broedtijd kunnen bemachtigen, deels vanwege de onvolledigheid van ons archief betreffende die jaren.

Ook daarna is het aantal waarnemingen uit de broedtijd zeer schaars:

ca. 1973 wellicht broedend Leenderbos (Iven & v. Gerween 1974)

1974 3 zangposten gem. Hapert (v. Erve, Limosa 50:57)

10-05-1975 2 zangposten kasteelbos Heeze (arch. VWG de Kempen).

Uit de SOVON-gegevens voor Oost-Brabant (ca. 100 blokken) zou in ca. 25% van die blokken het VGH "waarschijnlijk" broeden voorn. code C4 = 2 x zingend gehoord, ca. 1 week uit elkaar. (ned. Tom Heijnen, distr. coörd. Brabant-Oost).

De inventarisatietijd is voor het VGH van april t/m juni (VWG Grote Rivieren 1973), zodat zingende mannetjes in april volgens "de letter der wet" tot mogelijke a.s. broedvogels mogen worden gerekend. Dit kan een aanzienlijke overschatting in de hand werken, daar VGH's in april nog veel doortrekken en dan frekwent zingen! (eigen waarnemingen, ook VWG Gr. Rivieren 1973). In Groningen werd in de jaren 1969 t/m 1976 een gemiddelde voorjaarsdatum aan de kust vastgesteld van 19 april en een laatste datum van 14 mei (Sikkenā in Vj 25:229).

Het aantal waarnemingen van zingende mannetjes in april uit ons archief (7) vormt m.i. dan ook geen enkele aanwijzing voor een evngroot aantal broedparen, temeer daar enkele van die waarnemingen stammen van plaatsen waar zij beslist niet broeden. Hoewel niet gespecificeerd lijkt het mij dat we de SOVON-gegevens met dezelfde voorichtigheid moeten behandelen.

Een aantal opmerkelijke feiten:

- Ondanks zeer frekwente bezoeken van vele leden zijn op de Utrecht ná 19-04 géén waarnemingen meer gedaan (1965 nog 7 à 10 paar)!

- Uit de maand mei, de beste inventarisatietijd, werd slechts 1 waarneming bekend (mogelijk ook die van Hapert).

Uit bovenstaande gegevens kunnen m.i. weinig opzienbarende konklusies worden getrokken. Men redelijke schatting van het aantal broedparen in de Kempen voor de periode 1973 t/m 1977 (is met deze, deels "misleidende" gegevens (archieff VWG en SOVON) niet verantwoord. Hooguit kunnen we stellen dat aan de verwachting van de Avifauna van Noord-Brabant (dat de soort zich nog wel uit zou breiden) niet opvallend is voldaan.

N.B. Het feit blijft dat "echte" broedparen niet gemakkelijk zijn vast te stellen. Zoals al vaker gezegd is de zang niet erg opvallend en het vinden van nesten (niet aan te raden) is zeer moeilijk. Het zou aan te raden zijn dat vogelaars, bekend met de zang van het VGH, in de maand mei op potentiële broedplaatsen speciaal op deze soort gaan letten. Hopelijk dat dan inderdaad blijkt dat deze soort op een "gruwelijke" wijze onderschat wordt!

Het voorkomen in de Kempen. B) Als doortrekker en wintergast:

Geen gegevens over de periode 1966 t/m 1969.

Wel in ons archief een groot aantal gegevens uit de periode 1969 t/m 1978, die aantonen dat het VGH als doortrekker en wintergast aanmerkelijk algemener is in de Kempen dan als broedvogel. In de afgelopen 10 jaar werden waarnemingen van ca. 100 exx. aan ons doorgegeven.

Bijna de helft (47 exx.) is afkomstig uit de plantsoenen en restanten bos in het Loek (gem. Veldhoven), voornamelijk omdat daar in de periode okt.'75 t/m nu zeer frekwent werd en wordt waargenomen.

De overige waarnemingen stammen van diverse plaatsen: landgoederen (Bickart, de Utrecht overigens maar 6, de Bacst), tuinen en plantsoenen (Riethoven, Aalst, Geldrop,) visvijvers (Bergeijk, Valkenswaard) en zelfs heidevelden (Strabrechtse hei, Einderhei, Reuscelse moeren).

Doortrek vindt vooral plaats in november en april, terwijl in de winter vooral in januari veel VGH's worden waargenomen.

De vroegste herfstdatum is: 28-09 1 ex. zingend 't Loek (enige sept. wrn.)

De laatste voorjaarsdata zijn: 25-04 1 ex. zingend 't Loek (niet broedend hier!)

ca. 30-04 1 ex. zingend Borkel & Schaft (broedv.?)

De waarnemingen hadden vooral betrekking op solitaire exemplaren: 26 x 1 ex. Verder: 5 x 2 exx./ 5 x 3 exx./ 1 x 4 exx./ 1 x 5 exx. en 1 x 10 exx.

Een uitzonderlijk groot aantal van ca. 30 VGH's werd op 17-03-1973 waargenomen op de Strabrechtse heide door R.H. Bossong.

Opmerkelijk was ook de situatie in de winter 1975/76 in 't Loek. Daar werden op 06-11 de eerste VGH's waargenomen (10 exx. bijeen), waarna in diezelfde maand regelmatig 1 à 5 exx. daar werden waargenomen. Uit december geen enkele waarneming maar in januari '76 weer regelmatig groepjes van 3 exx. (ook solitairen en 1 x 4 exx.). In februari, maart en april resp. 3, 1, 1 exx. Totaal 15 waarnemingen betreffende 41 exemplaren.

Een dergelijk verschijnsel heeft zich daar niet meer voorgedaan en ook uit het archief blijkt niets van een evt. invasie in de herfst van 1975.

Dat de Duitse naam "Sommergoldhänchen" niet geheel terecht is mag blijken uit de waarnemingen van o.a. 03-02-76 en 16-01-79 (deze laatste hieronder niet opgenomen) toen resp. 1 en 6 exx. werden waargenomen tijdens strenge vorst!

Alle waarnemingen buiten het broedseizoen uit de periode 1969 t/m 1978:

maand	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	Totaal:
aant. waarn.:	8	2	3	12	-	-	-	1	1	5	7	3	42
aant. exx.:	20	3	32	13	-	-	-	1	1	6	21	5	103 exx.

Overigens geeft dit nog 'n vertekend beeld daar hiervan 86 exx. door slechts 2 waarnemers zijn gezien! Bovendien is het archief nog onvolledig. Om in de inleiding genoemde redenen zal het werkelijk aantal doortrekkers en overwinteraars wel wat groter zijn.

Frank.

Literatuur:

- ALLEIJN, W.F. et al. 1972. Avifauna van Midden-Nederland. Assen.
- AUSTIN, O.L. 1967. Songbirds of the World. New York.
- COMMISSIE VOOR DE NEDERLANDSE AVIFAUNA 1970. Avifauna van Nederland. 2e druk. Leiden.
- BRUVE, F.J.H. VAN, C.S. 1967. Avifauna van Noord-Brabant. Assen.
- FORBUSH, E.H., J.B. MAY 1955. A Natural History of American Birds of eastern and central North America. New York.
- GÉROUDET, P. 1963, 1972. Les Passercoaux II, III. Neuchâtel.
- HEIMZEL, H. et al. 1972. The birds of Britain and Europe. With North Africa and the Middle East. London/Glasgow.
- LIPPENS, L. & H. WILLE 1972. Atlas des oiseaux de Belgique et d'Europe occidentale. Tielt.
- MAKITSCH, M. 1976. Die Eier der Vögel Europas. Bd.2. Leipzig.
- MEIJTS, F. 1978. Vogels van Veldhoven (voorlopig rapport).
- SIKKEMA, C.P. Waarnemingen bij Oudehaantjes (*Regulus regulus*) en Vuurgoudhaantjes (*Regulus ignicapillus*) tijdens de trektijd in de provincie Groningen. 't Vogeljaar 25: 225-231.
- VOGELWERKGROEP GROTE RIVIEREN 1973. Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland. Wetenschappelijke mededelingen K.N.N.V. nr.96.
- VOCUS, K.H. 1960. Atlas of European Birds. London.
- WITHERBY, H.F. et al. 1948. The Handbook of British Birds. Vol. I. London.